

บทที่ 3

เศรษฐกิจรัสเซียสมัยกลางศตวรรษที่ 17-การเลิกทาสปี 1861

“Money is the artery of war”

- Peter the Great -

เศรษฐกิจของรัสเซียในสมัยพระเจ้าปีเตอร์มหาราช (ค.ศ. 1682 - 1725)

จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของรัสเซีย เริ่มขึ้นในสมัยพระเจ้าปีเตอร์มหาราช ผู้ซึ่งพยายามที่จะพัฒนาประเทศสู่ความเจริญดังเช่นประเทศในยุโรปตะวันตก พระเจ้าปีเตอร์ได้ทรงเริ่มจัดระบบเศรษฐกิจของประเทศเสียใหม่ โดยมุ่งถึงอุตสาหกรรมเป็นหลัก จึงได้มีความพยายามที่จะเพิ่มพูนความก้าวหน้าทางด้านการผลิตทางอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมซึ่งจะมีประโยชน์ต่อการสงคราม ตัวอย่างเช่น การผลิตเหล็ก เงิน ทองแดง การผลิตพวกเสื้อผ้าและเครื่องหนัง ได้มีการสำรวจทรัพยากรแร่ธาตุในอูราลส์และรัสเซียภาคใต้ พวกขุนนางถูกกระตุ้นให้ทำการลงทุน โรงงานของรัฐถูกตั้งขึ้นและได้มอบต่อให้แก่เอกชน กรรมวิธีใหม่ ๆ ทางด้านการเกษตรถูกนำมาใช้ ได้มีการสร้างถนน สะพาน และขุดคลอง การค้าและการพาณิชย์เจริญก็แต่เฉพาะในเมืองเท่านั้น นอกจากนี้พระองค์ก็มีความประสงค์ที่จะสร้างชนชั้นพ่อค้าที่เข้มแข็ง และเป็นอิสระขึ้นเช่นเดียวกับในยุโรปตะวันตก คนงานที่มีความชำนาญถูกนำเข้ามาจากต่างประเทศ คนที่เกียจคร้านจะถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร ชนชั้นชาวนาถูกเกณฑ์ไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม เมื่อพระเจ้าปีเตอร์ขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ นั้น ทรงพบว่าเงินตราที่ใช้อยู่ในขณะนั้นตกต่ำจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการปฏิรูปเสียใหม่ ฉะนั้นพระองค์จึงได้วางโครงการปฏิรูประบบภาษีใหม่ มุ่งที่จะเพิ่มพูนความมั่งคั่งให้กับประเทศโดยทำการเพิ่มรายได้ของรัฐเรียกเก็บภาษีของรัฐโดยตรง ที่สำคัญคือภาษีรัชชูปการ (poll tax) ถูกนำมาใช้ในปี ค.ศ. 1718 พระองค์กำหนดให้ชายฉกรรจ์ทุกคนจะต้องเสียภาษีให้กับรัฐ นอกจากนี้พระองค์ยังจัดตั้งระบบผูกขาดการค้าโดยรัฐ ซึ่งเป็นสิ่งที่เพิ่มรายได้จำนวนมากให้แก่อารักขา การค้าต่างประเทศได้เพิ่มขึ้นเป็น 4 เท่า และดุลการชำระเงินเกินดุลเพิ่มขึ้นด้วย

นโยบายเศรษฐกิจและการพัฒนาเศรษฐกิจ

นโยบายเศรษฐกิจของรัสเซียในสมัยพระเจ้าปีเตอร์มหาราชนั้น เป็นนโยบายที่รัฐได้เข้ามาแทรกแซงในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ ซึ่งเรียกกันว่าเป็นสมัยของระบบพาณิชย์นิยม

(Mercantilism) เช่นเดียวกับในยุโรปตะวันตกอื่น ๆ ในขณะนั้น นั่นก็คือการพยายามที่จะรักษาดุลการค้า (Balance of trade) ให้ได้เปรียบ เพื่อเพิ่มพูนสำรองเงินตราของรัสเซียให้มากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในรูปของโลหะทองแท่งหรือเงินแท่ง ในขณะเดียวกันก็ห้ามนำเข้าสินค้าที่สามารถผลิตได้เองภายในประเทศ และการตั้งกำแพงภาษี ดังนั้นในนโยบายทางเศรษฐกิจของพระเจ้าปีเตอร์แนวความคิดของพวกพาณิชย์นิยม ได้มีอิทธิพลในการกำหนดนโยบายและสิ่งทีรัฐต้องการได้แก่ อำนาจและความมั่งคั่ง

การพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม

อุตสาหกรรมของรัสเซียได้ก้าวหน้าบ้างในศตวรรษที่ 17 เนื่องจากการพัฒนานั้นได้ถูกส่งเสริมโดยนโยบายพาณิชย์นิยม สภาพการณ์ต่าง ๆ ที่แพร่หลายระหว่าง 25 ปีแรกของศตวรรษที่ 18 ได้เร่งการก้าวไปของการพัฒนาอุตสาหกรรม สงครามภาคเหนือและการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ ซึ่งได้ก่อให้เกิดขึ้นโดยพระเจ้าปีเตอร์ในการแต่งกาย และประเพณีทางสังคมของชนชั้นสูง ได้สร้างความต้องการใหม่ ๆ ซึ่งวิสาหกิจอุตสาหกรรมที่มีอยู่ไม่สามารถสนองความต้องการได้นอกจากนี้การนำเข้าประสออุปสรรคเนื่องจากสงครามและจากการขาดแคลนเงินกองทุนของห้องพระคลัง ยิ่งกว่านั้นแนวความคิดพาณิชย์นิยมไม่ส่งเสริมการนำเข้า บวกกับความต้องการเสริมสร้างประเทศให้เข้มแข็งด้านการทหารเพราะสงคราม และพระองค์ปรารถนาที่จะอุปทานความจำเป็นของกองทัพรัสเซียจากแหล่งผลิตภายในประเทศยิ่งกว่าจากต่างประเทศ ฉะนั้นทางเลือกของพระเจ้าปีเตอร์ก็คือ การขยายตัวของอุตสาหกรรมภายในประเทศ ด้วยเหตุนี้อุตสาหกรรมจึงเป็นสาขาที่พระเจ้าปีเตอร์ให้ความสนพระทัยอย่างยิ่งและได้ทำการพัฒนาอย่างขนานใหญ่โดยการที่

1. พระองค์ได้ส่งเสริมให้เอกชนลงทุนในกิจการอุตสาหกรรม
2. ชักชวนชาวต่างประเทศให้เข้ามาลงทุน โดยเฉพาะในด้านการสร้างอาวุธ ผู้ต่อเรือและอุตสาหกรรมสิ่งทอ เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากพระเจ้าปีเตอร์มีจุดมุ่งหมายที่จะปรับปรุงกิจการทหารด้วย
3. พระองค์ได้อาศัยความช่วยเหลือจากพวกช่างฝีมือชาวต่างประเทศที่นำเข้ามา โดยเฉพาะชาวฮอลันดามีจำนวนถึง 500 คน
4. พระองค์ได้จัดส่งชาวรัสเซียหนุ่ม ๆ ไปต่างประเทศเพื่อรับการฝึกอบรมในด้านศิลปะและงานฝีมือ รวมทั้งการต่อเรือ และการเดินเรือ เป็นต้น

5. รัฐบาลได้ดำเนินการสำรวจทางธรณีวิทยา โดยอาศัยความช่วยเหลือจากผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศ ซึ่งได้นำไปสู่การค้นพบแหล่งเหมืองแร่สำคัญ ๆ ทางด้านอุตสาหกรรม โดยเฉพาะในรัสเซียเขตยุโรปและในไซบีเรีย

6. เนื่องจากเป็นความต้องการวัสดุต่าง ๆ อย่างเร่งด่วนสำหรับกองทัพบกและกองทัพเรืออันเนื่องมาจากสงคราม โรงหล่อ อู่ต่อเรือ และโรงงานผลิตยุทธปัจจัย จึงได้เริ่มขึ้น เช่นเดียวกับวิสาหกิจต่าง ๆ ที่ทำการผลิตอาวุธ เสื้อผ้า เครื่องเชือก (cordage) ใบเรือ (canvas for sails) และอื่น ๆ นอกจากนี้ก็ยังมีธุรกิจที่ทำการผลิตพวกไหม ไหมยกดอกเงินหรือทอง ลินิน กำมะหยี่ทำด้วยไหม ผ้าขนแกะ กระดาษ เครื่องถักและชั้นใน และสินค้าอุปโภคบริโภคอื่น ๆ เกิดขึ้น

การส่งเสริมวิสาหกิจอุตสาหกรรมของเอกชน

โดยปกติวิสาหกิจใหม่ ๆ ได้ถูกตั้งขึ้นโดยรัฐบาล แล้วก็โอนไปให้แก่เอกชนดำเนินการต่อในฐานะเป็นธุรกิจของเอกชน ซึ่งได้ถูกตั้งจุดด้วยการให้สิทธิพิเศษทางอุตสาหกรรมหลายอย่าง ทั้งนี้เพราะชาวรัสเซียไม่เต็มใจที่จะลงทุนในการเสี่ยงทางอุตสาหกรรม รัฐบาลจึงได้เสนอให้ความช่วยเหลือแก่นักอุตสาหกรรมต่าง ๆ เช่น

1. การให้เงินอุดหนุน (subsidies) การค้าประกันและสิทธิพิเศษ แก่ผู้ประกอบการซึ่งมีความตั้งใจที่จะตั้งวิสาหกิจใหม่
2. การยกเว้นภาษีให้ และการให้เงินกู้
3. การยกเว้นจากการต้องให้บริการแก่รัฐ สำหรับผู้ที่เป็นเจ้าของกิจการ บุตรของเขารวมทั้งคนงานที่มีฝีมือด้วย ฉะนั้นบุคคลดังกล่าวจึงเป็นอิสระไม่ต้องให้บริการแก่รัฐ
4. การยอมให้นำเข้าสินค้าพวกเครื่องจักรและวัตถุดิบได้โดยเสรีและไม่ต้องเสียภาษีศุลกากร
5. รัฐบาลจัดหาอุปทานแรงงานให้ เนื่องจากว่าในสมัยนั้นโรงงานอุตสาหกรรมของรัสเซีย มักขาดแคลนแรงงาน รัฐจึงจัดหาแรงงานให้โดย
  - ก. การบังคับพวกชาวนารัฐให้เข้ามาทำงานในเหมือง โรงงาน ป่าไม้ หรืออู่ต่อเรือ
  - ข. รัฐยินยอมให้พวกขุนนางที่เข้ามาลงทุนในกิจการอุตสาหกรรม สามารถใช้แรงงานทาสติดที่ดินของตนในโรงงานได้
  - ค. ในบางกรณีอนุญาตให้เจ้าของโรงงานทำการซื้อหมู่บ้านของพวกทาส เพื่อใช้แรงงานในอุตสาหกรรมได้

6. การใช้ภาษีศุลกากรปกป้องในอัตราสูง เช่นในปี 1724 อัตราภาษีศุลกากรสูงถึง 50 - 75% สำหรับพวกผ้าไหม ผ้าลินิน ผ้าบุโตะ เข็ม เหล็ก เป็นต้น ส่วนพวกสินค้าเครื่องหนัง กระดาษ ผ้าขนสัตว์ เก็บพอประมาณคือ 25% ตามราคา นอกจากนี้ยังได้มีการห้ามนำเข้าสินค้าต่างประเทศที่จะเข้ามาแข่งขัน

7. ในบางกรณีก็อนุญาตให้มีการผูกขาดตลาดภายในประเทศด้วย¹

ข้อสังเกตก็คือ นักอุตสาหกรรมใหม่จำนวนมากมาจากชนชั้นพ่อค้า ถึงแม้ว่าหลายคนเป็นเจ้าของที่ระดับสูงอย่างเช่น เจ้าชายเมนชิคอฟ (Menshikov) พวกนี้ได้เป็นเจ้าของหรือเป็นหุ้นส่วนในวิสาหกิจต่าง ๆ แหล่งที่มาและปริมาณของการลงทุนทางด้านอุตสาหกรรม เป็นเรื่องที่ได้มีการโต้เถียงกัน แต่ดูเหมือนพอสรุปได้ว่า จำนวนเงินทุนที่หาได้สำหรับการลงทุนรวมทั้งเงินทุน “การค้า” (นั่นคือทุนที่พวกพ่อค้าเป็นเจ้าของ) นั้นมีน้อย ด้วยเหตุนี้การเข้าไปมีส่วนของรัฐบาล โดยเฉพาะในขั้นตอนแรก ๆ จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง แต่รัฐบาลก็ได้พยายามโอนกิจการไปให้เอกชนทำ ตัวอย่างเช่นกฤษฎีกา 1712 ให้โอนโรงงานทอผ้าลินินที่รัฐบาลเป็นเจ้าของ ให้แก่พ่อค้าคือ Andrew Turka and associates ดำเนินต่อ โดยมีเงื่อนไขว่าเขาดำเนินธุรกิจไปด้วยดีมีผลทำให้เพิ่มรายได้ก็จะได้รับรางวัล แต่ถ้าดำเนินงานขาดประสิทธิภาพและทำให้รายได้ลดลง พวกเขาจะต้องถูกปรับคนละ 1,000 รูเบิล และกฤษฎีกา 1723 ก็ให้โอนโรงงานที่รัฐบาลเป็นเจ้าของหรือที่ได้จัดตั้งขึ้นเรียบร้อยแล้วให้แก่ผู้ประกอบการเอกชน และภายใต้วิธีการดังกล่าวผลผลิตส่วนใหญ่ของโรงงานได้ให้แก่รัฐ เพียงเล็กน้อยที่เป็นการค้าภายใน

จากมาตรการส่งเสริมดังกล่าวของรัฐทำให้อุตสาหกรรมขยายตัว แต่อย่างไรก็ตามกรรมวิธีการผลิตส่วนใหญ่ก็พบว่า การผลิตได้ถูกดำเนินไปโดยวิธีการของอุตสาหกรรม “พื้นบ้าน” (domestic system) และทำการผลิตในบ้านของคนงานเอง ปัญหาที่โรงงานอุตสาหกรรมประสบที่สำคัญคือ การขาดแคลนแรงงาน การระดมแรงงานอุตสาหกรรมได้แสดงถึงความยุ่งยากลำบาก ทั้งนี้เนื่องจากกฎหมายปี 1649 ซึ่งได้พยายามที่จะกำหนดให้กลุ่มสังคมแต่ละกลุ่มทำหน้าที่โดยเฉพาะได้ทำให้ไม่มีข้อบังคับสำหรับการจ้างงานในอุตสาหกรรม ฉะนั้นแหล่งอุปทานแรงงานอุตสาหกรรมได้มีอยู่ 2 แหล่งสำคัญคือ

1. ประชากรทาส

2. พวกกากสังคม (dregs) เช่นอาชญากร ขอดาน โสเภณี และอื่น ๆ ที่คล้ายกัน

วิธีปฏิบัติในการมอบหมายพวกทาสให้แก่วิสาหกิจอุตสาหกรรมนั้น ได้ถูกกำหนดขึ้นโดยกฤษฎีกา 1721 ซึ่งได้สร้างสิ่งที่เรียกว่า “possessory works” ขึ้น พวกทาสได้ถูกผูก

ติดอย่างถาวรอยู่กับวิสาหกิจดังกล่าว และไม่สามารถถูกจ้างงานที่อื่นได้อีก รัฐบาลได้ทำการควบคุมวิสาหกิจประเภทนี้อย่างกว้างขวาง และ Possessionary works ได้คงอยู่ต่อมาจนกระทั่งการปลดปล่อยทาสในปี 1861 และสิ่งที่เกิดขึ้นก็คือการขงักงันทางด้านเทคนิค (technical stagnation) และการลดลงของผลผลิต รวมทั้งความไม่สงบของแรงงานที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ การผูกติดอยู่กับโรงงานประเภทนี้ อันที่จริงก็เป็นรูปแบบหนึ่งของบรรดารูปแบบต่าง ๆ ที่รุนแรงที่สุดของการมีทาส (serfdom) สรุปได้ว่าจากการขาดแคลนแรงงาน คนงานที่มีฝีมือต้องนำเข้ามาจากต่างประเทศ ในขณะที่เดียวกันก็เกิดชนชั้นใหม่ขึ้นคือ ทาสในโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งถูกบังคับมาจากชนบท

ผลของการพัฒนาอุตสาหกรรม

จากพลังผลักดันของรัฐตามนโยบายของพระเจ้าปีเตอร์มหาราช ความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมได้เกิดขึ้นทั้งในอุตสาหกรรมย่อย ๆ และอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ โดยเฉพาะที่ก้าวหน้าที่สุดอยู่ในอุตสาหกรรมการถลุงแร่และเหล็ก

1. อุตสาหกรรมย่อย ๆ (petty manufacturing) ในครึ่งแรกของศตวรรษที่ 18 อุตสาหกรรมย่อย ๆ ก็เจริญเติบโตเช่นกัน ได้แก่ธุรกิจของพวกช่างทำรองเท้า ทำสบู่ ช่างตัดเสื้อ และช่างทาสี เป็นต้น เป็นธุรกิจที่เกิดขึ้นตามเมืองต่าง ๆ สำหรับในธุรกิจการผลิตสินค้าฟุ่มเฟือยชนิดพิเศษ เช่น พวกช็อกผม (wigs) chairs, carriage และ gowns พบว่ามีการผลิตในเมืองใหญ่ ๆ ในมอสโคว์มีอุตสาหกรรมย่อย ๆ ประมาณ 2,500 แห่ง และในเซนต์ปีเตอร์สเบิร์กประมาณ 7,000 แห่งประมาณครึ่งหนึ่งของคนงานในทั้ง 2 เมืองนี้เป็นชาวนา ชาวต่างชาติก็มาก สำหรับในเมืองอื่น ๆ ส่วนใหญ่ของ self-employed เป็นพวกชาวนา ชาวต่างประเทศมีจำนวนน้อยมาก นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อเศรษฐกิจสาขานี้ไม่แน่นอนเปลี่ยนแปลงได้เสมอ จุดมุ่งหมายทั้งหมดคือการสนับสนุนส่งเสริมสมาคม (guilds) การช่วยเหลือซึ่งกันและกันและส่งเสริมมาตรฐานที่สูงขึ้น แต่ก็เป็นการยากที่จะบังคับให้เป็นไปตามนโยบายเหล่านี้

2. อุตสาหกรรมโรงงานขนาดใหญ่ จากการส่งเสริมของรัฐบาล มีผลทำให้ภายในปี 1725 รัสเซียสามารถพัฒนาอุตสาหกรรมได้ค่อนข้างรวดเร็ว มีโรงงานอุตสาหกรรมกว่า 200 โรงงานเปิดดำเนินการ โดยเป็นโรงงานของรัฐบาล 86 แห่ง และที่เหลือเป็นโรงงานของเอกชนถึง 114 แห่ง เมื่อเทียบกับในปี 1695 รัสเซียมีโรงงานอุตสาหกรรมเพียง 21 แห่งเท่านั้น โรงงานใหม่ที่เกิดขึ้นได้แก่ในอุตสาหกรรมเหล็กและไม้ใช้เหล็ก ในอุตสาหกรรมผลิตอาวุธ สิ่งทอ เครื่องหนัง ดินปืน ไม้ขน กระจก น้ำตาล แก้วและยาสูบ² อุตสาหกรรมดังกล่าวค่อนข้างเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ (large scale industry) แต่ส่วนใหญ่ยังคงอาศัยระบบพื้นบ้านและขึ้นอยู่กับแรงงานตาม

ฤดูกาล (seasonal labor) บางแห่งได้จ้างคนงานหลายร้อยคนหรือมากกว่า บางแห่งกว่า 1,000 คน เช่นโรงงานผลิตผ้าขนสัตว์ ลินิน แพร ผ้าย เครื่องหนังและเครื่องประดับ เป็นต้น

อุตสาหกรรมที่ก้าวหน้ามากคือ อุตสาหกรรมเหมืองแร่และเหล็ก โดยเฉพาะโรงงานในแถบอูราลส์มีเครื่องมือทันสมัย ในช่วง 1695 - 1725 มีการตั้งโรงงานถลุงเหล็กใหม่ถึง 52 แห่ง และผลิตเหล็กได้ประมาณ 40% ของผลผลิตทั้งหมดของประเทศ และโรงงานเหล่านี้เป็นของเอกชน และรัฐครั้งต่อครั้ง ฉะนั้นในศตวรรษที่ 18 รัสเซียจึงได้กลายเป็นประเทศผู้ส่งออกสินค้าเหล็กที่สำคัญ เหล็กที่อังกฤษสั่งซื้อก็มาจากรัสเซียเป็นส่วนใหญ่

หลังจากสมัยพระเจ้าปีเตอร์จนถึงสมัยพระนางแคทเธอรีน (Catherine 2, the Great) อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ได้เพิ่มขึ้นจากประมาณ 200 เป็นเกือบ 700 แห่ง³ ตระกูลที่ดำเนินกิจการอุตสาหกรรมจนมั่งคั่งในระหว่างช่วงนี้ ได้แก่ตระกูล Stroganovs และ Demidovs

อย่างไรก็ตาม ลักษณะความเจริญก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นนี้ ไม่ได้พัฒนาเองตามธรรมชาติดังเช่นในยุโรปตะวันตก แต่ทว่าเป็นเพราะแรงผลักดันของรัฐดังกล่าวมาแล้ว รัฐเป็นทั้งผู้ส่งเสริมและจัดจำหน่ายที่สำคัญ และยังเป็นลูกค้าแต่เพียงผู้เดียวและได้อยู่ในสภาพดังกล่าวมาเป็นเวลาหลายปี ฉะนั้นในระยะต่อมาเมื่อขาดแรงสนับสนุนจากรัฐบาล กิจการก็เริ่มดำเนินไปอย่างเชื่องช้าและในบางครั้งก็หยุดชะงักและคุณภาพของสินค้าที่ถูกรผลิตโดยโรงงานต่าง ๆ ซึ่งยังดำเนินอยู่ก็ยังคงต่ำเหลือเกิน ปรากฏว่าวิสาหกิจอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ซึ่งได้ถูกตั้งขึ้นในสมัยพระเจ้าปีเตอร์ บางทีราว ¼ ของจำนวนทั้งหมด ได้ปิดกิจการลงก่อนกลางศตวรรษที่ 18 ดังนั้นความก้าวหน้าทางด้านอุตสาหกรรมภายใต้พระเจ้าปีเตอร์ ในความเป็นจริงก็เป็นการพอประมาณ และเมื่อเปรียบเทียบกับอังกฤษหรือฝรั่งเศสในศตวรรษที่ 18 และต้นศตวรรษที่ 19 แล้วจะเห็นว่าความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของรัสเซียก้าวหน้าไปช้ากว่าแม้ว่าจำนวนประชากรของรัสเซียจะเพิ่มมากกว่าประชากรฝรั่งเศสและอังกฤษ อุปสรรคที่สำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจของรัสเซียล่าช้าหลังกว่าผู้อื่นก็คือ

1. ขาดผู้ลงทุน
2. การคมนาคมติดต่อที่ล่าช้า
3. ขาดผู้นำที่เล็งเห็นถึงความสำคัญของเศรษฐกิจในระบบอุตสาหกรรม

การเกษตรและการถือครองที่ดิน

ทั้ง ๆ ที่พระเจ้าปีเตอร์พยายามส่งเสริมทางด้านอุตสาหกรรมอย่างมาก แต่การเกษตรก็ยังคงเป็นสาขาเศรษฐกิจหลักของประเทศอยู่ อย่างไรก็ตามกรรมวิธีทางการเกษตรยังคงใช้วิธี

การที่ล่าหลังมาก (very primitives) คือระบบการทำนายังคงเป็นแบบนา 3 ท่วง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนกลางของประเทศ การผลิตได้ผลผลิตต่ำทั้งนี้เพราะขาดแคลนเงินทุนและการจัดการที่ดี ความโง่เขลาของชาวนาและการขาดความคิดริเริ่มในการที่จะนำความคิดใหม่ ๆ มาปรับปรุงและที่สำคัญก็คือ การย้ายที่เพาะปลูกยังคงปฏิบัติกันอยู่ในเมอส์โควส์ส่วนกลาง เครื่องมือที่ใช้ในการทำนาก็ได้แก่เคียว คันไถธรรมดาถึงแม้ว่าผานไถจะเป็นเหล็กก็ตาม แต่ก็ไถดินได้ร่องตื้น ๆ เท่านั้น ในขณะที่เดียวกันคราด (harrows) ที่ใช้ก็ประกอบด้วยโครงเป็นไม้ดอกหมุด และพืชผลที่สำคัญเป็นหลักก็คือข้าวไรย์ (rye) แม้ว่าเมื่อเปรียบเทียบกับอุตสาหกรรมและการค้าแล้ว ในสมัยนี้การเกษตรได้รับการสนับสนุนน้อยมากก็ตาม แม้กระนั้นรัฐก็พยายามที่จะทำการพัฒนา พระเจ้าปีเตอร์ได้พยายามสนับสนุนให้เพิ่มความสมบูรณ์ โดยการที่ทรงแนะนำให้ใช้ไถและคราดที่ดีขึ้น และสนับสนุนให้ใช้ มีดโค้งที่ใช้ตัดหญ้า (scythes) แทนการใช้เคียว (sickles) และทรงแนะนำให้ปลูกพืชผลที่จะส่งเสริมการค้าขายออกและเป็นการลดการสั่งเข้า เช่นให้ปลูกเฟลคซ์ ป่านปอ และโดยเฉพาะพืชชนิดใหม่ ๆ เช่น ยาสูบ (ก่อนนี้อยู่ภายใต้ข้อห้ามทางศาสนา) และองุ่นโดยรัฐบาลให้เงินสนับสนุน

นอกจากนี้ อุตสาหกรรมใหม่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาล ซึ่งได้ผู้เชี่ยวชาญจากอิตาลีมาให้คำแนะนำ ได้มีการสั่งแกะพันธุ์ Silesian และพันธุ์ Spanish เข้ามาเพื่อปรับปรุงพันธุ์พื้นเมือง (domestic flocks) ซึ่งมีการเลี้ยงกันมากในภาคใต้และยูเครน และได้มีการพัฒนาสถานที่ผสมพันธุ์ม้าของกองทัพ (special military stud-farms) ที่คาซาน เกียฟ และอาซอฟ (Azov) นอกจากนี้รัฐก็พยายามที่จะปกป้องทรัพยากรป่าไม้ของรัสเซียและส่งเสริมการเลี้ยงผึ้ง

อย่างไรก็ดี ความพยายามที่จะปูพื้นฐานทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งของพวกขุนนางที่ให้บริการให้มั่นคงในสมัยนี้ ได้มีผลนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง 2 ประการในการถือครองที่ดิน (land tenure) ในปี 1714 กล่าวคือ (1) พระเจ้าปีเตอร์ยอมให้การถือครองที่ดินของพวกขุนนางที่ให้บริการ มีลักษณะเป็นมรดกตกทอดได้ตามกฎหมาย ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการกำจัดข้อแตกต่างที่สำคัญประการหนึ่งระหว่างโบยาร์และขุนนางที่ให้บริการออกไป และ (2) พระองค์ทรงป้องกันการที่ที่ดินจะถูกแบ่งย่อยกันมากเกินไป⁴ เนื่องจากการแบ่งที่ดินระหว่างทายาท ก่อให้เกิดผลเสียคือที่ดินที่ถูกแบ่งแยกเป็นเบียดหัวแตกมีผลทำให้ไม่มีกำลังพอที่จะเสียภาษี และเป็นการสิ้นเปลืองแรงงาน เพื่อจัดผลเสียดังกล่าวในปี 1714 พระองค์จึงออกกฎหมายห้ามแบ่งแยกที่ดิน (Entail law) โดยการกำหนดว่าที่ดินที่จะตกทอดนั้นให้ตกอยู่ในมือทายาทได้เพียงคนเดียวซึ่งผู้ตายมีสิทธิเลือกคือไม่จำเป็นต้องเป็นบุตรคนหัวปี แต่กฎหมายฉบับนี้ได้ถูกยกเลิกไปในปี 1730 กฎหมาย

ปี 1714 ได้มีผลกระทบต่อถึงสถานะของชวานา นอกจากนี้พระเจ้าปีเตอร์ยังได้ทำการริบที่ดินของวัด ยกเลิกการถือครองที่ดินของพวกโบยาร์ และออกกฎหมายไม่ยอมรับการถือครองที่ดินของพวก โบยาร์เช่นเดียวกับพวกขุนนางอื่น ๆ และจัดประเภทชวานาเสียใหม่ โดยพวกชวานาที่เป็นทาสจะ ต้องเป็นผู้ถือที่ดินหรือจะต้องเป็นชวานาของรัฐ

การค้าและการคมนาคม

แผนการของพระเจ้าปีเตอร์ในการปรับปรุงเศรษฐกิจภายในประเทศ นอกจากจะส่งเสริมให้มีการลงทุนในกิจการอุตสาหกรรมแล้ว พระองค์ยังได้ส่งเสริมให้มีความสัมพันธ์ทาง เศรษฐกิจกับต่างประเทศเช่นกัน ด้วยจุดมุ่งหมายของการเพิ่มความมั่งคั่งของรัสเซีย พระองค์ ได้สนับสนุนให้พ่อค้ารัสเซียเข้าสู่การค้าต่างประเทศ และได้ส่งบุคคลเหล่านี้จำนวนมากไปศึกษา วิธีการค้าในยุโรป และในยุคนี้นโยบายความคิดพาณิชย์นิยมได้มีอิทธิพลต่อนโยบายการค้าต่างประเทศ ระบบภาษีนำเข้าแบบเลือกปฏิบัติที่เรียกว่า system of discriminatory import duties ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงไปตามสัญชาติของผู้นำเข้า และซึ่งมีผลใช้บังคับอยู่ในรัสเซียในศตวรรษที่ 17 ได้ยังคงใช้ อยู่ตลอดรัชสมัยของปีเตอร์ ภายใต้การจัดการนี้ สินค้าที่ได้ส่งให้แก่พวกพ่อค้าชาวรัสเซีย ถูกเก็บ ภาษีในอัตราที่ต่ำกว่าสินค้านำเข้าประเภทเดียวกันที่ถูกนำเข้าโดยชาวต่างชาติอย่างมาก จึงได้มีการหลีกเลี่ยงข้อบังคับนี้อย่างแพร่หลายโดยวิธีการใช้อิสรชนชาวรัสเซีย ผู้ซึ่งได้วางตัวเป็นผู้นำเข้าอิสระ (independent importers) แต่จริง ๆ แล้วเป็นผู้แทนของธุรกิจต่างชาติ ในปี 1724 กฎหมายเลือก ปฏิบัติหรือเลือกที่รักมักที่ชังดังกล่าวได้ถูกยกเลิกไป และได้ถูกแทนที่โดยภาษีศุลกากรที่เข้มงวด (a stiff tariff) ซึ่งได้ถูกประยุกต์ใช้โดยไม่คำนึงถึงสัญชาติของผู้รับของ (consignees) การเปลี่ยนแปลงนี้ได้ทำให้การหลีกเลี่ยงแบบหนึ่งหมดไป แต่ก็ได้นำมาซึ่งแบบอื่น นั่นคือ อัตราภาษีศุลกากร ที่สูงมากได้ส่งเสริมของต้องห้าม (contraband) ซึ่งเติบโตขึ้นบนการคอร์รัปชันของเจ้าหน้าที่ศุลกากร และนับว่าเป็นสัดส่วนมากมาย รวมทั้งทำให้เกิดการลักลอบนำสินค้าเข้าโดยจดทะเบียนปลอมเป็น สินค้าของรัสเซียเองเพื่อเลี่ยงภาษี และในระหว่างรัชสมัยของปีเตอร์ รัฐบาลได้ห้ามการนำเข้า สินค้าบางอย่างอยู่บ้างเช่น ไหม ไหมยกดอกเงินหรือทอง (brocade) และกำมะหยี่ทำด้วย ไหม (velvets) ในปี 1717 เป็นต้น⁵

อย่างไรก็ตาม จากแนวความคิดพาณิชย์นิยม ตลอดศตวรรษที่ 18 ปรากฏว่า การค้า ต่างประเทศได้เพิ่มขึ้น ซึ่งทำให้เกิดดุลการค้าเกินดุล สินค้าขาออกเพิ่มขึ้น 3 เท่าในครึ่งแรกของ ศตวรรษ และ 10 เท่าในตอนปลายศตวรรษ สินค้าออกที่สำคัญได้แก่ สินค้าเหล็กและผ้าลินิน ส่งออกเป็นจำนวนมาก รองลงมาคือ ป่านและปอ หนัง และ naval stores สินค้าขาเข้าที่สำคัญ

ในเวลานั้น ได้แก่ สินค้าพวกขนสัตว์แท้ วัตถุที่ใช้เป็นสีสำหรับย้อม และเหล้าไวน์ และส่วนใหญ่เป็นสินค้าฟุ่มเฟือยสำหรับพวกขุนนางมากกว่าที่จะเป็นประโยชน์สำหรับประเทศโดยรวม แต่อย่างไรก็ตามก็ปรากฏว่า ดุลการค้าเกินดุล และรัฐบาลได้ใช้นโยบายคุ้มกัน (protectionist) ในทางการค้า ประเทศคู่ค้าที่สำคัญทางตะวันตกคืออังกฤษตามมาด้วยฮอลแลนด์ การค้าทางตะวันออกกับประเทศต่าง ๆ จากเปอร์เซียถึงจีน และใหม่เป็นรายการเดียวที่สำคัญที่สุด

สำหรับการค้าภายในประเทศเป็นการขัดกันคือ ความปรารถนาที่จะป้องกันการหลีกเลียง ได้สนับสนุนนโยบายการค้าเสรีภายในประเทศ กฎหมายปี 1649 ได้ตั้งใจที่จะสงวนการค้าปลีกภายในประเทศให้แก่พวกชาวเมือง แต่ข้อบังคับเหล่านี้ไม่เคยบังคับใช้อย่างเต็มที่ และสมาชิกของกลุ่มสังคมอื่น ๆ โดยเฉพาะพวกชาวนาได้รับการชานค้าไว้ซึ่งเป็นการฝ่าฝืนกฎหมายกฤษฎีกา 1711 ได้อนุญาตให้ทุกคนไม่คำนึงถึงฐานะทางกฎหมายและสังคมเข้าทำการค้าได้โดยเสรี และได้ยอมให้พวกเขาจ่ายภาษีเพียงพอประมาณ ในปี 1719 จากการยกเลิกการผูกขาดการค้าระหว่างรัฐบาลได้ขยายสาขาการค้าของเอกชนให้กว้างขึ้น แต่หลักการค้าโดยรัฐยังคงอยู่ และได้ถูกใช้อย่างกว้างขวางอีกครั้งหนึ่งในตอนกลางศตวรรษที่ 18⁶

ความทะเยอทะยานของปีเตอร์ที่จะทำให้รัสเซียกลายเป็นชาติอุตสาหกรรม ที่ทำการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมภายใต้ร่มธงของรัสเซียเองนั้นไม่เป็นความจริง แต่อย่างไรก็ตามพระองค์ที่ประสบความสำเร็จ โดยการให้มาตรการทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ในการหันเหการค้าส่วนใหญ่ไปยังแผ่นดินปีเตอร์สเบิร์ก ซึ่งแต่เดิมเป็นเมืองอาร์คแอนเจล ไม่ต้องสงสัยว่ากรรมกรชั้นของเมืองที่ทะเลบอลติกเหนือเมืองที่ทะเลชwarz ได้นำไปสู่การโยกย้ายการค้าไปยังแผ่นดินปีเตอร์สเบิร์กในที่สุด แต่การเปลี่ยนแปลงก็ได้ถูกเร่งอย่างขนานใหญ่โดยการแทรกแซงของรัฐบาล

เนื่องจากการค้าขึ้นอยู่กับการคมนาคมขนส่ง จึงได้มีการพัฒนาการคมนาคมขนส่งภายในประเทศ สร้างถนน ปรับปรุงถนนหนทางให้ดีขึ้น ตัวอย่างเช่น การสร้างทางหลวงยาว 500 ไมล์เชื่อมเซนต์ปีเตอร์สเบิร์กกับมอสโคว อย่างไรก็ตาม การขนส่งทางน้ำได้รับความสนใจมากที่สุด ได้มีการสร้างเส้นทางคมนาคมจากบริเวณท่าเรือ สู่ดินแดนตอนในของประเทศที่สำคัญคือการนำระบบคลองเข้ามาใช้ พระเจ้าปีเตอร์ได้เริ่มโครงการขุดคลองไว้ 6 สาย แต่บรรดาคลองที่ได้ขุดนั้นที่สำคัญที่สุดและสำเร็จเพียงคลองเดียวก็คือคลองเชื่อมแม่น้ำโวลก้าและทะเลบอลติกเข้าด้วยกัน (Volga and Baltic Sea) ซึ่งเป็นการเชื่อมมอสโควกับเมืองหลวงใหม่คือเซนต์ปีเตอร์สเบิร์ก นอกจากนี้ก็ได้มีการสร้างคลองเชื่อมแม่น้ำโวลก้ากับแม่น้ำเนวา (Volga-Neva) ในปี 1702⁷ อย่างไรก็ตามต้นทุนการขนส่งก็ยังคงสูงอยู่ และเป็นข้อจำกัดสำหรับการค้า

หลังรัชสมัยของปีเตอร์ในช่วง 1725 - 1762 การค้ามีความสำคัญต่อไปเรื่อย ๆ ถึงแม้ว่านักประวัติศาสตร์โซเวียตได้ตำหนิรัฐบาลสมัยพระนางแอนน์ (ค.ศ. 1730 - 1741) เกี่ยวกับสนธิสัญญาปี 1734 (Treaty of 1734) ซึ่งได้ให้สิทธิพิเศษที่ได้รับการอนุเคราะห์ยิ่งแก่อังกฤษ (most favoured nation privilege) ในเรื่องการค้าไหมเปอร์เซีย (persian silk trade) และให้สัมปทานอื่น ๆ ตลอดช่วงเวลานี้ รัฐบาลพยายามที่จะยึดมั่นอยู่กับหลักการระบบพาณิชย์นิยมของตน ถึงแม้ว่าพลังของพระเจ้าปีเตอร์ไม่เพียงพอที่จะสร้างการค้าทางทะเลของรัสเซีย (a Russian mercantile marine) สำหรับการค้าภายในประเทศได้ประโยชน์บ้างจากการนำเอา bill of exchange มาใช้ในปี 1729 (ถูกจำกัดเฉพาะการค้า) และจากการจัดตั้งธนาคารพาณิชย์ขึ้นในเซ็นต์ปีเตอร์สเบิร์ก ในปี 1754 แม้ว่าการดำเนินกิจการยังคงไม่ใหญ่โตนัก และที่สำคัญคือการค้าภายใน (internal customs) ในปี ค.ศ. 1753 ในทุกเขตยกเว้นไซบีเรีย และการกำจัดการเรียกค่าธรรมเนียมปลีกย่อยสำหรับสินค้าที่ส่งไปขายยังที่ต่าง ๆ ภายในประเทศ ด้วยผลก็คือการหมุนเวียนของสินค้าต่าง ๆ เป็นไปโดยเสรีตลอดทั่วทั้งจักรวรรดิ ศูนย์กลางของตลาดรัสเซียทั้งหมดอยู่ที่เซ็นต์ปีเตอร์สเบิร์ก นอฟโกรอด และตลาดนัดแห่งเมืองเซ็นต์แมคคูริอัสโกล์ ๆ เมืองนิซนี นอฟโกรอด และเชื่อมโยงกับอุเครนและเชรอบนอกร อย่างไรก็ตามนโยบายการค้าอื่น ๆ มีเสรีน้อย ในรัชสมัยของพระนางเอลิซาเบธ (1741 - 1762) ปราบกฏว่าได้หันกลับไปสู่การผูกขาดการค้าอย่างมากมาย ซึ่งปกติได้ถูกกระตุ้นโดยบุคคลที่มีอิทธิพลและเกี่ยวข้องกับราชสำนัก และได้นำไปสู่การใช้อำนาจในทางที่ผิดอย่างมาก นอกจากนี้รายรับที่ขาดหายไปของรัฐส่วนหนึ่งก็สามารถถูกชดเชยโดยการเก็บภาษีการนำเข้าและการส่งออกอย่างหนัก และได้ถูกรวมเข้าในกฎหมาย ภาษีศุลกากรภายนอกในปี 1757 การตั้งกำแพงภาษีเพื่อปกป้องได้เพิ่มขึ้น เพื่อปกป้องสินค้าหลายรายการในระดับที่สูงกว่าที่พระเจ้าปีเตอร์ได้เคยกำหนดไว้ในปี 1724 คือ เรียกเก็บในอัตราที่สูงถึง 80% ตามราคา และในบางครั้งก็สูงกว่านั้นนับเป็นการกลับไปสู่ นโยบายการปกป้องอย่างรุนแรงของต้นศตวรรษ

อย่างไรก็ตาม ในรัชสมัยของพระเจ้าปีเตอร์ที่ 3 (5 มกราคม 1762 - 9 กรกฎาคม 1762) นโยบายภายในของพระองค์ค่อนข้างเสรีนิยม เช่นให้มีการค้าโดยเสรี และสนับสนุนการค้าต่างประเทศโดยการลดภาษีการส่งออกให้ต่ำลงในวันที่ 17 มกราคม 1762 พระองค์ออกคำสั่งให้ลดราคาเกลือ และได้แสดงพระประสงค์ที่จะกำจัดการผูกขาดเกลือ เป็นต้น

การปฏิรูปทางการเงินและการคลังของรัฐ

โดยทั่วไปรัฐบาลไม่เพียงแต่ให้ความสนใจในการสนับสนุนการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังให้ความสนใจอย่างมากต่อการเงินและการคลังสาธารณะด้วย ทั้งนี้เพราะปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งที่รัฐบาลเผชิญก็คือกองคลังประสบปัญหาขาดดุลอยู่เสมอ พระเจ้าปีเตอร์จึงต้องการที่จะจัดระบบการคลังเสียใหม่ เพื่อเพิ่มความมั่งคั่งของชาติและพยายามดึงดูดเอาทรัพย์สินหรือความมั่งคั่งเข้าสู่กองคลังให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ตามที่พระเจ้าปีเตอร์ได้ทรงเขียนถึงพวกสภาขุนนางว่า เงินเป็นเส้นโลหิตแดงของการทำสงคราม ฉะนั้นในสมัยของพระองค์ รายจ่ายที่สำคัญของรัฐในงบประมาณของประเทศ ก็คือค่าใช้จ่ายในด้านการทหาร ทั้งนี้เพราะรัชสมัยของพระองค์ส่วนใหญ่ต้องทำสงคราม ในระหว่างปี 1680 - 1724 รายรับของรัฐได้เพิ่มขึ้นจาก 1.4 ล้านรูเบิล เป็น 8.5 ล้านรูเบิล ปรากฏว่าเกือบ 75% ถูกใช้ในด้านการทหาร คือในกิจการของกองทัพบกและกองทัพเรือ เมื่อรัฐจำเป็นต้องใช้เงินมากขึ้น รัฐก็ต้องหารายได้เพิ่มขึ้น ดังนั้นเพื่อให้พอเพียงกับรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นและป้องกันไม่ให้เกิดการขาดดุลงบประมาณ รัฐบาลจำเป็นต้องใช้นโยบายการคลังใหม่ ซึ่งมีข้อสังเกตว่าการปฏิรูปทางการคลัง และการเงินของพระเจ้าปีเตอร์ เกิดขึ้นภายใต้ความกดดันของความจำเป็น จึงไม่ได้มีการวางแผนที่เหมาะสม และเนื่องจากการกระทำในระยะยวานั้นส่งผลเสียได้ยาก ดังนั้นพระองค์จึงต้องอาศัยมาตรการอย่างฉับพลันในการเพิ่มรายได้ มาตรการดังกล่าวประกอบด้วย

1. การ **Debasement of the coinage** ซึ่งเป็นการเพิ่มปริมาณเงิน (แต่เป็นการลดค่าของเงิน) หมายถึงการผลิตเงินตราโดยการลดจำนวนเนื้อโลหะเงินในหน่วยเงินตราที่ใช้ในการหมุนเวียน หูด่างๆ ก็คือการผลิตเงินเหรียญโดยเจือส่วนผสมมาก ดังนั้น ส่วนที่เหลืออันนี้ก็เป็นที่เลื่องลือรายได้ที่สำคัญ เนื่องจากไม่มีใครมีเงินทุนเหลืออยู่ และเป็นการเสี่ยงที่จะให้เงินกู้ยืมแก่รัฐรัสเซีย รัฐจึงได้ใช้วิธีนี้ซึ่งเป็นวิธีการดั้งเดิมที่ใช้ในการเพิ่มรายได้ของรัฐ จากการใช้วิธี **Debasement of the coinage** ได้นำไปสู่การเสื่อมค่าของเงินรูเบิล ฉะนั้นอำนาจซื้อของเงินรูเบิลได้ลดลง 50% ในสมัยของพระองค์

2. การเก็บภาษีอากร (Taxation) การเก็บภาษีอากรจำเป็นต้องเพิ่มขึ้นเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในสงคราม ปกติรายได้ของรัฐส่วนใหญ่ได้มาจากภาษีทางตรง (direct tax) และภาษีทางอ้อม (indirect tax) ซึ่งได้เก็บเพิ่มขึ้นอย่างมาก

- ก. ภาษีทางตรง ที่สำคัญคือ ภาษีรัชชูปการ (poll tax หรือ soul tax) และกาครึ่งหนึ่งของรายได้ของรัฐมาจากการเก็บภาษีนี้ ภาษีรัชชูปการคือภาษีทางตรงที่จัดเก็บจากราษฎร

สามัญผู้ชายทุกคนที่มีอายุครบเกณฑ์ (soul) ยกเว้นเจ้าของที่ดินและพระ⁸ แต่เดิมการเก็บภาษีทางตรงนี้ ส่วนใหญ่เป็นการเก็บภาษีจากรั้วเรือน (Household tax) แต่ละครัวเรือน (ยกเว้นพวกเจ้าของที่ดินและพวกพระ) ซึ่งภาษีประเภทนี้ก็คำนวณจากการคูณอัตราภาษีกับจำนวนครัวเรือนที่เสียภาษี ในช่วงแรก ๆ ของสมัยปีเตอร์ จำนวนครัวเรือนที่ต้องเสียภาษีถูกกำหนดโดยสำมะโนประชากรปี 1678 พอมาถึงปี 1710 เกิดบประมาณขาดดุลมาก ฉะนั้นจึงได้มีการทำสำมะโนประชากรใหม่เพราะของเก่าล้าสมัย และคิดว่าครัวเรือนคงจะเพิ่ม แต่ผลปรากฏว่ากลับลดลงถึง 20% ซึ่งการหดตัวในจำนวนครัวเรือน ไม่ได้เป็นผลอย่างมากของการหลบหนีของผู้เสียภาษี แต่เป็นเพราะการรวม (merging) ของครัวเรือนด้วยจุดประสงค์สำคัญคือการหลีกเลี่ยงภาษีครัวเรือน จึงต้องกลับมาใช้สถิติเดิมอยู่ระยะหนึ่ง ต่อมาจากการสำรวจประชากรปรากฏว่าจำนวนชาวนาผู้ชายเพิ่มขึ้น จึงได้มีการออกเป็นพระราชกฤษฎีกาวันที่ 26 พฤศจิกายน 1718 ให้ทำสำมะโนประชากรชายทั้งหมด และได้มีการเปลี่ยนการประเมินภาษีเสียใหม่คือเปลี่ยนจากความรับผิดชอบในการจ่ายภาษีจากรั้วเรือนไปเป็นของแต่ละบุคคล โดยการใช้ภาษีรัชชูปการแทนที่ภาษีครัวเรือนโดยกฤษฎีกา 9 มกราคม 1723 โดยกำหนดอัตราภาษีเก็บ 74 โดเปค ต่อปีสำหรับพวกทาสติดที่ดินอาศัยอยู่บนที่ดินของเจ้าของเอกชน (พวกเขาจำต้องจ่ายบรรณาการเพิ่มให้แก่เจ้าของของพวกเขาด้วย) และเก็บ 1.20 รูเบิลสำหรับชาวนารัฐ⁹ การเก็บภาษีนี้ทำให้เก็บสะดวกและมีประสิทธิภาพได้ประโยชน์ยิ่งขึ้น ในปี 1721 มีผู้เสียภาษีจำนวน 3 ล้านคนเท่านั้นเพราะงานสำรวจเต็มไปด้วยความยากลำบาก ต่อมาในปี 1724 จำนวนผู้เสียภาษีเพิ่มขึ้นเป็น 5.5 ล้านคน ประมาณ 78% ของจำนวนนี้เป็นพวกทาสติดที่ดิน ส่วนบุคคล 19% เป็นทาสติดที่ดินของรัฐหรือชาวนาเสรี และ 3% เป็นพวกที่อาศัยอยู่ในเมือง¹⁰ ฉะนั้นการปฏิรูปนี้ให้ผลเป็นที่น่าพอใจ เนื่องจากรายรับจากภาษีครัวเรือนได้ 1.8 ล้านรูเบิลต่อปี ในขณะที่รายรับจากภาษีรัชชูปการประมาณว่าได้ 4.6 ล้านรูเบิลต่อปี¹¹ ภาษีใหม่นี้ทำให้รัฐมีรายได้เพิ่มขึ้นและเป็นรายได้กว่า 50% ของรายได้ทั้งหมดในปี 1724 และยังทำให้ที่ดินเพาะปลูกเพิ่มปริมาณมากขึ้น เพราะชาวนาต้องเพาะปลูกมากขึ้นเพื่อจะได้มีเงินเสียภาษีระบบการเก็บภาษีแบบนี้ใช้อยู่และยังคงเป็นแหล่งสำคัญของรายได้ของรัฐมาจนกระทั่งได้ถูกยกเลิกไปในปี 1886

ข. ภาษีทางอ้อม นอกจากภาษีทางตรงแล้ว ก็ได้มีการจัดเก็บภาษีทางอ้อมหลายประเภท บริการพิเศษ (a special service) ที่เรียกว่า “profit-makers” เป็นแผนกที่ทำหน้าที่จัดหาแหล่งรายรับใหม่ ๆ และรัฐบาลเรียกเก็บภาษีใหม่ ๆ จากทุกสิ่งที่สามารถเก็บได้ ตัวอย่างเช่น มีการเก็บภาษีการค้าทั่วไปอาทิจากการประมง โรงสี หมวก หนังสือพิมพ์ รังผึ้ง เป็นต้น ส่วนการเก็บภาษีการเงิน (money tax) เรียกเก็บจากประชาชนซึ่งจะต้องจ่ายเป็นสิ่งของใน

รูปของแรงงาน เกวียน ม้า เป็นต้น¹² นอกจากนี้ผู้ทำการขนส่งก็ต้องจ่ายให้ 1/10 ของค่าโดยสาร ที่เขาเก็บไว้ให้แก่กองคลัง รวมทั้งการที่รัฐบาลจัดเก็บภาษีโรงอาบน้ำ การลับมีดและการแต่งงาน ของชนเผ่าต่าง ๆ ที่มีใช้ชาวรัสเซีย การจัดเก็บภาษีทางอ้อมที่สำคัญอีกอย่างก็คือ การเก็บภาษี การไว้หนวดและเครา ชาวรัสเซียโดยเฉพาะพวกชาวนามักเป็นพวกอนุรักษนิยม และนิยมไว้หนวด เครา ดังนั้นพระเจ้าปีเตอร์จึงได้จัดเก็บภาษีประเภทนี้โดยกำหนดอัตราภาษีเก็บตั้งแต่ 100 รูเบิลต่อ ปีสำหรับพ่อค้าที่มั่งคั่งไปจนถึง 30 รูเบิลต่อปีสำหรับคนรับใช้ในวัดและราษฎรทั่วไป สำหรับพวก ชาวนาปลอดจากภาษีหนวดเครา ตราบใดที่เขายังอยู่ในหมู่บ้านแต่ถ้าเข้ามาในเมืองหรือออกจาก เมืองต้องเสียภาษีคนละ 1 โดเปค เป็นต้น¹³

3. การผูกขาดการค้า (Trade monopoly) เป็นแหล่งรายรับที่ดีเพราะทำให้รัฐบาล สามารถเพิ่มราคาสินค้าที่ประชาชนต้องการได้มากขึ้น รัฐบาลได้ผลประโยชน์จากการผูกขาดการค้า ที่สำคัญ เช่น กิจการเหล้าวอดก้า (Vodka) และเกลือ นับได้ประมาณ ๕ ของรายได้ทั้งหมด โดยเฉพาะการผูกขาดกิจการเกลือ ได้มีการผูกขาดในปี 1705 โดยการที่รัฐบาลได้มีการนำเกลือ มาขายใหม่ (resold) โดยมีกำไร 100% และในปี 1705 เช่นกันรัฐยังได้เข้าทำการผูกขาดการขาย ยาสูบอีกด้วย ซึ่งกิจการนี้ตั้งแต่ปี 1698 อยู่ในกำมือของบริษัทอังกฤษ นอกจากนี้ก็มีการผูกขาด พวกน้ำมันดิน (tar) ชอล์ค (chalk) น้ำมัน (fats) น้ำมันปลา (oil fish) ไปนเดช คาเวียร์ ขนแข็ง (bristle) เป็นต้น ซึ่งการผูกขาดของรัฐมีจำนวนสูงสุดในปี 1714 แม้กระทั่งโรงศพไม้ไผ่ก็ รัฐบาล ครอบครองแต่เพียงผู้เดียวจากพ่อค้าเอกชน แล้วนำไปขายต่อในราคาที่สูงกว่าที่ซื้อมาถึง 4 เท่าตัวให้แก่วัด

ต่อมาพวกพ่อค้ารัสเซียและพวกพ่อค้าต่างชาติ ได้พยายามเข้าแทรก จึงได้มีการปรับปรุงนโยบายใหม่ กฎสิทธิการปี 1719 (Freedom of Private Trading) กำหนดว่าการค้าในสินค้า ทุกชนิดยกเว้นไปนเดชกับน้ำมันดินแล้ว อาจดำเนินการอย่างเสรีโดยพวกพ่อค้าได้ หลังจากที่ ได้ ปล่อยให้พ่อค้าตามจำนวนที่กำหนดให้แก่รัฐแล้ว แต่สำหรับการผูกขาดยาสูบของรัฐก็ยังคงอยู่จนกระทั่ง ยุบเลิกไปในปี 1723 ส่วนการผูกขาดเกลือของรัฐก็ยังคงมีอยู่จนเกือบสิ้นศตวรรษที่ 19

จากการปฏิรูปในด้านการเงินและการคลังดังกล่าวในระยะแรก ๆ ก็ได้ผล แต่ในจอร์จ สี่ ๆ มากี่ล้มเหลวในการเชื่อมช่องว่างระหว่างรายรับและรายจ่าย และยังคงเป็นลักษณะที่สำคัญ ของการคลังในเวลาต่อมา นอกจากรัฐมีการจ่ายเงินไปเพื่อการทำสงครามจำนวนมากแล้ว การที่รายรับไม่เพียงพอเนื่องมาจากภาษีขายที่พุ่มเหยียดในทางสำหรับทั้งในสมัยพระเจ้าปีเตอร์ และสมัยต่อมาก็ ผลจากที่มีการทุจริตในวงราชการ เงินของรัฐอันเป็นมหาศาลถูกยกยอกโดยพวก ข้าราชการ ข้าราชการและบรรดาขุนนางในอหิวาต์ของเจ้าเมืองที่ดี โดยทั่วไปประมาณแล้วก็มี

½ - ½ ของภาษีที่ถูกเก็บเข้าคลังของรัฐ และจากการที่พวกชาวนาพยายามหลบเลี่ยงภาษี ก็เป็นสาเหตุที่ทำให้รัฐอยู่ในฐานะเกือบล้มละลายอยู่เสมอ

รัสเซียในช่วง 1725 - 1762 ภายหลังจากสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าปีเตอร์นั้น แนวโน้มของงานด้านการเงินและเศรษฐกิจเป็นไปเรื่อย ๆ ภาษีรัชชูปการซึ่งเป็นแหล่งรายรับสำคัญ ไม่สามารถสนองความจำเป็นที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของกองคลัง และได้แสดงให้เห็นถึงความยุ่งยากที่มีต่อผู้บริหาร ทั้งนี้เพราะภาษีรัชชูปการที่ค้างจ่ายอยู่ในต้นปี 1725 มีจำนวนราว 1 ล้านรูเบิล ในปี 1742 รายรับค้างจ่ายเป็นจำนวน 3 ล้านรูเบิลและ 8 ล้านรูเบิลในปี 1761¹⁴ การที่เกิดงบประมาณขาดดุล รัฐบาลในขณะนั้นก็พยายามแก้ไขโดยใช้วิธีที่สะดวก ๆ เช่น

1. ในปี 1725 ได้ลดขนาดของกองทหารประจำการลงเพื่อตัดทอนรายจ่าย
2. ในปี 1736 และ 1747 เงินเดือนข้าราชการและ bills สำหรับสิ่งของที่ใช้ในกองทัพ ถูกจ่ายให้ในรูปของสินค้าแทนการจ่ายเป็นเงิน
3. ในปี 1742 มีการเก็บภาษีรายได้จากทหาร พลเรือน ราชสำนัก และเจ้าหน้าที่ทางศาสนา

นอกจากนี้ทั้งเอ็มเปรสแอนน์ (1730 - 1741) และเอ็มเปรสเอลิซาเบธ (1741 - 1762) ยังได้ออกกฤษฎีกาห้ามการใช้ผ้าไหมและผ้าลูกไม้ราคาแพงด้วย แต่ข้อที่นำสังเกตคือความฟุ่มเฟือยในราชสำนักมิได้ลดน้อยลง และในปี 1747 - 1750 แม้กระทั่งบริษัทที่เป็นของจักรพรรดิเอง ซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนที่ค้ำจุนราชบัลลังก์ก็ยังค้างจ่ายค่าจ้าง

สาเหตุที่รายรับของรัฐบาลขาดหายไปอย่างน้อยที่สุดก็มีสาเหตุมาจาก (1) การหนีของผู้จ่ายภาษี และ (2) การหลบเลี่ยงภาษีทางตรง การหลีกเลี่ยงที่แพร่หลายได้นำไปสู่การลดลงซ้ำ ๆ ในอัตราภาษีรัชชูปการ ดังนั้นจึงได้มีโครงการให้เปลี่ยนนาระทางด้านการคลังส่วนหนึ่งจากการเก็บภาษีทางตรงไปเก็บภาษีทางอ้อมเพิ่มขึ้น เพราะฉะนั้นอัตราภาษีรัชชูปการจึงได้ลดลงในปี 1725 1742 และในช่วง 1750 - 1758 ในขณะเดียวกันก็เพิ่มภาษีทางอ้อม นั่นคือราคาเกลือและเหล้า ซึ่งถูกขายโดยการผูกขาดของรัฐ มีราคาสูงขึ้นอย่างมาก ซึ่งก็ได้ช่วยให้เก็บรายได้เข้ากองคลังประมาณ 15 ล้านรูเบิล

อย่างไรก็ตามมาตรการเหล่านี้ก็ได้ผลน้อย และเมื่อเกิดสงคราม 7 ปี (1756 - 1763) รัฐบาลต้องจ่ายเงินจำนวนมากก็ได้นำไปสู่การเสื่อมค่าของเงินตรา เนื่องจากได้นำเอาการ debase-

ment of coinage เงินเหรียญทองแดงมาใช้ กล่าวคือ เหรียญทองแดงได้ถูกไถ่ถอนออกจากการหมุนเวียน และได้มีการออกมาใหม่เป็น 2 เท่าของมูลค่าตามดวง (1757) มาตรการนี้ได้ถูกเสนอโดย Count Peter Shvalov ที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจคนสำคัญของพระนางเอลิซาเบธ¹⁵

เศรษฐกิจของรัสเซียในสมัยพระนางแคทเธอรีนที่ 2 (ค.ศ. 1762 - 1796)

กล่าวได้ว่าในช่วงระหว่างสมัยการสวรรคตของพระเจ้าปีเตอร์มหาราชและสมัยพระนางแคทเธอรีนมหาราชนั้น การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของรัสเซียมิได้พัฒนาก้าวหน้าไปในระดับเดียวกับการพัฒนาในทางการเมือง ในตอนปลายศตวรรษที่ 18 พัฒนาการทางการเมืองของรัสเซียได้ก้าวหน้าไปอย่างมากจนกลายเป็นชาติมหาอำนาจ แต่เมื่อดูถึงสภาพชีวิตและสังคมแล้วปรากฏว่าประชาชนรัสเซียส่วนใหญ่ มีความเป็นอยู่ที่ล้าหลังประชาชนในยุโรปตะวันตกอื่น ๆ

Library of Congress

Catherine II

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม :สภาพของชาวรัสเซียตามฐานะ

ในสมัยพระนางแคทเธอรีน กล่าวได้ว่าชนชั้นที่มีบทบาทในทางเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ พวกขุนนาง และพวกชาวนากบฏาสติตที่ดิน ซึ่งมีสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างกันมาก

1. พวกชนชั้นขุนนาง เป็นพวกที่มีอิทธิพลมากในสังคม เพราะเป็นพวกที่สนับสนุนให้พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์ ดังนั้นพระองค์ประกาศให้สิทธิพิเศษแก่พวกขุนนางที่เรียกว่า Charter of Nobility เมื่อวันที่ 21 เมษายน 1785 เพื่อเป็นการตอบแทนที่พวกขุนนางสนับสนุนให้พระองค์ขึ้นครองราชย์ ทำให้พวกขุนนางที่ปกครองอยู่ตามมณฑลต่างมีสิทธิพิเศษเพิ่มขึ้น จนถึงกับมีอำนาจปกครองด้วยตนเองได้ด้วย พวกขุนนางได้สิทธิไม่ต้องเสียภาษีไม่ต้องถูกเกณฑ์ทหาร มีสิทธิโดยสมบูรณ์ในที่ดินของตน มีอำนาจเหนือพวกชาวนาในที่ดินของตน รวมทั้งมีสิทธิในการทำการค้าและอุตสาหกรรม คือมีสิทธิในการขายส่งผลผลิตจากที่ดินของตนทั้งภายในและต่างประเทศ มีสิทธิในการเป็นเจ้าของอุตสาหกรรมและมีสิทธิแสวงหาผลประโยชน์จากแหล่งทรัพยากร แร่ธาตุและป่าไม้ในที่ดินของตน ซึ่งสิทธิพิเศษเหล่านี้นับเป็นชัยชนะที่พวกขุนนางได้รับอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน และจะไม่มีอีกเลยในระยะต่อมา ด้วยเหตุนี้จึงเรียกรัชสมัยของพระนางแคทเธอรีนว่า “ยุคทองของพวกขุนนาง”¹⁶

ปัญหาที่เกิดขึ้นซึ่งเกี่ยวพันกับการที่ขุนนางได้สิทธิพิเศษก็คือ ปัญหาเรื่องทาส (serfdom) เป็นช่วงที่พวกทาสถูกกดขี่อย่างหนัก การมีทาสได้ขยายตัวออกไปยังดินแดนใหม่ ๆ อย่างกว้างขวาง แม้แต่คูเรนซึ่งไม่เคยมีทาสมาก่อนก็ปรากฏว่าระบบทาสได้เกิดขึ้นในยุคนี้ พวกทาสถูกเกณฑ์ไปเป็นคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม จากสภาพที่ถูกกดขี่ทำให้พวกชาวนาไม่พอใจอย่างมาก การก่อการจลาจลเป็นปกติวิสัยของพวกทาสติดที่ดินทั้งบนที่ดินส่วนตัวและในโรงงาน แต่การจลาจลครั้งใหญ่ได้เกิดขึ้นในช่วงปี 1773 - 1775 คือ ขบถปูกาเชฟ (Pugachev's Rebellion) ซึ่งรุนแรงมาก ขบวนการนี้มีได้เกิดจากความไม่พอใจในภาระต่าง ๆ แต่อย่าง เดียว แต่เกิดจากความหวังที่ว่า เมื่อพวกขุนนางได้รับการปลดปล่อยจากพันธะที่มีต่อรัฐแล้ว พวกทาสติดที่ดินก็ควรจะได้รับ การปลดปล่อยเช่นกัน ชื่อเรียกร่องของพวกปูกาเชฟ คือ

1. การเรียกร้องที่จะเป็นอิสระจากเจ้าของที่ดิน
2. การแบ่งปันที่ดินของพวกขุนนาง และ
3. ให้เลิกการเก็บภาษี

แต่อย่างไรก็ตาม ปี 1775 รัฐบาลก็สามารถปราบขบถได้ เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลว โดยสิ้นเชิงในนโยบายเกี่ยวกับชาวนาของพระนางแคทเธอรีน จากการขบถที่เกิดขึ้นทำให้พระนาง

แคทเธอรีนหันมาให้ความสนใจในปัญหาชาวนาในชนบท แต่ก็ไม่ได้ผลเท่าที่ควรที่เป็นเช่นนั้นเพราะ จำเป็นที่จะต้องเอาใจพวกขุนนางที่ต้องการจะคงระบบทาสเอาไว้ เพราะฉะนั้นถ้ายังกำหนดเด้อเสนอ ต่าง ๆ ขึ้นมาก็กลับยิ่งทำให้ฐานะของพวกทาสตกต่ำลงยิ่งขึ้น แทนที่จะได้มีการแก้ไขให้ดีขึ้น

ในสมัยของพระนางแคทเธอรีน ระบบทาสแผ่ขยายออกมากขึ้น สาเหตุประการหนึ่งก็ เนื่องมาจากผลของการจัดแบ่งสรรที่ดินรวมทั้งที่ดินที่ขูดมาจากศาสนจักร จากกฤษฎีกา 8 มีนาคม 1764 รัฐบาลได้ทำการริบทรัพย์สินของวัดมาเป็นของรัฐ (Secularization) และกฤษฎีกานี้มีผลใช้ บังคับอยู่จนกระทั่งปี 1917 การกระทำนี้ทำให้ชาวนาชายเกือบ 1 ล้านคนอยู่ภายใต้การควบคุม ของรัฐ¹⁷ และสถาบันศาสนา และเจ้าหน่อกัต่าง ๆ ได้รับเงินจากรัฐแทน และแล้วพระนางก็ได้จัด สรรที่ดิน และพวกชาวนาที่ทำงานอยู่บนผืนที่ดินนั้นเสียใหม่ โดยทำการยกให้เป็นรางวัลแก่ผู้ที่มีความ ดีความชอบ เช่น เกรกอรี โปเทมกิน (Gregory Potemkin) ได้รับที่ดินที่มีชาวนาอยู่ถึง 40,000 คน และบ้านนายรายปี 100,000 รูเบิล เกรกอรี จี.ออร์ลอฟ (Gregory G. Orlov) ได้ทาสติด ที่ดิน 50,000 คน บ้านนายรายปี 150,000 รูเบิล¹⁸ อเล็กซิส ออร์ลอฟ (Alexis Orlov) ได้ทิ้งทางตัดที่ดินให้ แก่ทายาทของเขาถึง 30,000 คน เบซโบริอดโก (Bezhborodko) ที่ปรึกษาคนหนึ่งของพระนาง- แคทเธอรีน มีทาสติดที่ดิน 16,000 คนในปี 1796 และที่มีมากกว่าใคร ๆ ได้แก่ เคานท์ เซอเร็มิเตฟ (Count Sheremetev) มีทาสติดที่ดินถึง 300,000 คน¹⁹ ดังนั้นในสมัยของพระนาง ชาวนาทั้งหมดซึ่งมี จำนวนถึง 800,000 คน ต่างก็ตกเป็นทาสส่วนตัวของพวกขุนนางเหล่านั้น ในปลายรัชสมัยของ พระนางแคทเธอรีนนั้นเอง ปรากฏว่าจำนวนทาสมีมากขึ้น และระบบทาสก็ได้เผยแพร่เข้าไปจนถึง อยู่นครน ซึ่งไม่เคยมีทาสมาก่อนเลย

ยิ่งจำนวนทาสมากขึ้น สิทธิของพวกทาสก็ยิ่งถูกจำกัดลง เช่น ไม่มีสิทธิร้องอุทธรณ์ ไต่ ๑) ต่อทางรัฐในเรื่องที่เกี่ยวพันเจ้านายของตน ส่วนเจ้านายนั้นแม้จะไม่มีสิทธิลงโทษทาสรุนแรง มาก ๆ แต่ก็มิสิทธิเนรเทศพวกทาสไปไซบีเรีย ส่งไปให้เป็นกรรมกรทำงานหนักเมื่อขีดคำสั่ง หรืออาจจะลงโทษโดยการส่งไปทำงานในกองทัพเป็นเวลาถึง 25 ปีก็ได้ (กฤษฎีกา 1765) รวมทั้ง ถึงแม้พวกทาสจะไม่มีสิทธิออกจากที่ดิน แต่เจ้านายก็สามารถจะขายทาสได้ โดยไม่ต้องขายที่ดิน สามารถให้เช่าหรือแม้แต่การชดใช้หนี้ได้ และสรุปได้ว่าพระนางแคทเธอรีนนั้นแหละ เป็นผู้ที่ทำให้ คนชั้นสูงและคนชั้นต่ำ แตกต่างกันเป็นคนละพวกอย่างที่ไม่สามารถจะรวมกันได้เลย เป็นการ ทรยศทางที่รัสเซียจะเกิดการปฏิวัติใหญ่ในสมัยซาร์นิโคลัสที่ 2 ในปี 1917

2. พวกชาวนา หลังจากทีรัฐได้ทำการย้ายกรรมสิทธิ์ถือครองที่ดินของศาสนจักร มาเป็นของรัฐและจัดระบบชาวนาใหม่ ทำให้สถานภาพของชาวนาแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. ชาวนาที่อาศัยอยู่ในที่ดินของพวกขุนนาง เอกชนอื่น ๆ อยู่ในฐานะทาส (serf) และถูกจำกัดสิทธิ พวกทาสติดที่ดินในรัสเซียมีจำนวนกว่า 50% เล็กน้อยของประชากรชาวนาทั้งหมด ส่วนมากพวกนี้มักยึดครองเขตเก่าแก่ที่ได้มายึดครองไว้ตั้งแต่สมัยเก่า คือ ที่ดินในรัสเซียก่อนสมัยปีเตอร์ และในที่ดินที่ได้มาจากการแบ่งแยกโปแลนด์ สำหรับในถิ่นฐานที่เพิ่งตั้งในภาคใต้และภาคตะวันออกของรัสเซียเขตยุโรป พวกทาสติดที่ดินเป็นสัดส่วนที่น้อยของประชากรชาวนา ยิ่งในภูมิภาคทางเหนือและใต้สุดยังมีจำนวนน้อยมาก และในไซบีเรียนั้นพบว่าทาสติดที่ดินแทบจะไม่มีเลย พวกทาสติดที่ดินแบ่งออกได้อย่างหยาบ ๆ 2 พวกคือพวกที่ทำงานในเนื้อที่นา (field serfs) และพวกที่ทำงานบ้าน (Domestic serfs)²⁰

ก. พวกทาสที่ทำงานในเนื้อที่นา อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ระบบ คือ พวกหนึ่งชำระหนี้ผูกพันของตนต่อเจ้าของที่ดินโดยการจ่ายที่เรียกว่า โอบโรค (Obrok) เป็นเงินสดและผลผลิต อีกพวกหนึ่งมีพันธะในการให้บริการแรงงานที่เรียกว่า บาร์ชชีนา (Barshchina) ในที่ดินของพวกขุนนางเจ้าของที่ดิน ในบางกรณีอาจต้องการทั้งการจ่ายเป็นเงินและแรงงาน แต่โดยทั่วไปแล้วพวกทาสติดที่ดินได้ให้บริการภายใต้ระบบใดระบบหนึ่ง

ข. พวกที่ทำงานบ้าน พวกนี้ไม่ได้รับที่ดิน แต่จะทำงานอยู่ในหรือเกี่ยวกับบ้านของเจ้าของที่ดิน ส่วนใหญ่เป็นพวกคนรับใช้ตามบ้าน (household servants) แต่บางคนทำหน้าที่เป็นช่างตีเหล็ก ช่างทาสี คนเลี้ยงม้า หรือคนเฝ้าบ้านหรือคนยาม และบางคนก็ทำหน้าที่ดูแลบุตรหลานของเจ้าของที่ดิน ในครอบครัวที่ร่ำรวยอาจมีทาสติดที่ดินที่ทำงานบ้าน 100 คน หรือมากกว่านั้น บางบ้านมีถึง 800 คน

2. ชาวนาที่อยู่บนที่ดินของรัฐ อยู่ในฐานะเป็นชาวนาของรัฐ (State peasants)

ชาวนาของรัฐ (State peasants) เป็นพวกชาวนาที่อยู่ในที่ดินของศาสนจักรและไม่ได้อยู่ในฐานะทาส เมื่อรัฐเข้าถือครองที่ดินเหล่านี้ บรรดาชาวนาก็กลายมาเป็นชาวนาของรัฐที่มีรัฐเป็นนาย ชาวนาของรัฐต่างจากพวกทาสในแง่ที่มีสิทธิบางประการซึ่งมีมาแต่ดั้งเดิม ทำนาในที่ดินที่รัฐจัดสรรให้ โดยจ่ายค่าธรรมเนียมให้แก่รัฐ ซึ่งอาจจะเป็นเงินสดหรือพืชผล หรืออาจจะเป็นแรงงานก็ได้ พวกชาวนาของรัฐผูกพันกับที่ดินเช่นเดียวกับพวกทาส แต่อยู่ในฐานะสถานภาพที่ดีกว่าทาส เพราะเป็นพวกที่มีฐานะทางกฎหมาย และขนบธรรมเนียมดั้งเดิม โดยอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ²¹

1. ประเภทที่มีเสรีภาพ
2. ประเภทที่ขาดเสรีภาพ

ประเภทที่ 1 เป็นพวกที่มีเสรีภาพสมควร มีจำนวนประมาณ 20% ของชาวนาของรัฐ ส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณเหนือสุดของประเทศ เช่น ในไซบีเรีย และบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโวลก้าพวกนี้ก็เช่นเดียวกับชาวนาของรัฐอื่น ๆ ที่ต้องจ่ายค่าธรรมเนียมให้แก่รัฐ อาจจะเป็นเงินสด ผลิตผลหรือบริการก็ได้ แต่เป็นพวกที่ได้เปรียบพวกอื่น ๆ ในแง่ที่มีเสรีภาพส่วนบุคคล อันได้แก่ สิทธิในการเลือกที่ดินทำกิน และสิทธิในการครอบครองบางประการ

ประเภทที่ 2 เป็นชาวนาของรัฐที่ขาดเสรีภาพ รวมทั้งพวกที่ยากที่จะทำการร้องเรียนในเรื่องใด ๆ ชาวนาพวกนี้ยังแบ่งย่อยออกไปอีกเป็น 5 ประเภทคือ

1. ชาวนาเศรษฐกิจ (economic peasants) อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของคณะกรรมการเศรษฐกิจของรัฐบาล (Economic College) เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดมีประมาณ 30% ในจำนวนชาวนาทั้งหมดของรัฐ พวกชาวนาเศรษฐกิจทำการเพาะปลูกในที่ดินซึ่งครั้งหนึ่งเป็นของศาสนจักร และจ่ายภาษีให้กับรัฐ เดิมจ่ายเป็นผลผลิตและต่อมาจ่ายเป็นเงินสด นอกจากนี้ในบางครั้งพวกชาวนาเศรษฐกิจจะต้องทำงานก่อสร้าง ซ่อมแซมถนนและสะพานให้กับรัฐ

2. ชาวนาราชสำนัก (court peasants) ทำงานในที่ดินที่เป็นของราชสำนัก และจ่ายภาษีเป็นเงินสด

3. ชาวนาอาชีพ (professional peasants) เป็นพวกชาวนาที่ทำงานในโรงงานซึ่งมอบหมายให้โดยรัฐ

4. ชาวนาทหารเรือ (admiralty peasants) เป็นชาวนาที่ถูกกำหนดให้ทำงานในป่าไม้ และจัดหาไม้ให้แก่กองทัพเรือ

5. มกุฎชาวนา (crown peasants) คือพวกชาวนาที่ทำงานในที่ดินของพวกเชื้อพระวงศ์

3. พวกพวมนาเสรี (Free holders) เป็นกลุ่มเล็ก ๆ ที่มีฐานะเท่าเทียมกับพวกเสรีชนอื่น ๆ เป็นพวกตะวันออกที่มีที่ดินของตนเอง และอาศัยอยู่ทางภาคตะวันออกและทางใต้เป็นส่วนใหญ่ และมักจะเป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากทหาร ผู้ทำหน้าที่ในบริเวณภาคใต้และตะวันออกของรัสเซีย พวกนี้มีจำนวนประมาณ 6% ของชาวนาทั้งหมด

การพัฒนาเศรษฐกิจและนโยบาย

เมื่อพระเจ้าปีเตอร์มหาราชสิ้นพระชนม์ เศรษฐกิจของรัสเซียหยุดชงักลงชั่วระยะหนึ่ง และเริ่มมีการปรับปรุงให้ดีขึ้นในสมัยพระนางแคทเธอรีนมหาราช (Catherine the Great) พระองค์ได้แสดงความสามารถในการพัฒนาเศรษฐกิจให้ก้าวหน้าอย่างหลักแหลม กล่าวได้ว่า นโยบายและ

การพัฒนาเศรษฐกิจในระยะนี้ขึ้นอยู่กับพระนางแคเธอรีนเอง ซึ่งได้ถูกกำหนดโดยความสะดวก ประเพณีที่เป็นมาและอิทธิพลของแนวความคิดเสรี แต่ก็เป็นสมัยของการขัดแย้งกันในทางด้านทฤษฎี และการปฏิบัติ ในทางทฤษฎีพระนางดำเนินนโยบายตามพวกธรรมชาตินิยมหรือพวกฟิซิโอ-แครทส์ (Physiocrates) ที่เห็นว่ารัฐบาลควรจะแทรกแซงในการดำเนินกิจการทางเศรษฐกิจให้น้อยที่สุด และเล็งเห็นว่าเกษตรกรรมเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของเศรษฐกิจ แต่ทว่าในทางปฏิบัติพระนางดำเนินนโยบายเผด็จการตามความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพการของพระนาง ฉะนั้นบางครั้งก็จะดำเนินนโยบายตามทฤษฎีของพวกธรรมชาตินิยม แต่ในบางครั้งก็จะดำเนินนโยบายพาณิชยนิยม (mercantilism) เพื่อสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจในปี 1765 พระองค์ได้ทรงจัดตั้งสถาบันสังคมเศรษฐกิจเสรี (the institution of the Free Economic Society) ขึ้นในเซนต์ปีเตอร์สเบิร์ก (และคงอยู่จนถึงปี 1918) เพื่อสนับสนุนการเกษตรและการเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ได้พยายามปรับปรุงการเกษตรแล้ว พระองค์ยังได้พยายามพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและการค้าด้วย ตัวอย่างเช่นใน 5 ปีแรกของการครองราชย์พระองค์ได้ออกกฤษฎีกา

1. สนับสนุน ก. การจัดตั้งอาณานิคมของชาวต่างประเทศให้อยู่ร่วมกัน
- ข. การเพาะปลูกมันฝรั่ง
- ค. การวางแผนทำการสำรวจทั่ว ๆ ไป

สำหรับการสร้างนิคมของผู้ตั้งถิ่นฐานชาวต่างประเทศโดยเฉพาะชาวเยอรมันนั้น เป็นความปรารถนาของพระองค์ด้วยเหตุผลทางการเมืองและเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพราะการโยกย้ายของพลเมืองพื้นเมืองถูกทำให้หมดโอกาส โดยการผูกขนาวดึงอยู่กับที่ดิน ดังนั้น ต้องอาศัยชาวต่างประเทศแทน กฤษฎีกา 22 ตุลาคม 1762 ได้เปิดภูมิภาคโวลก้า ดอน และอุเครน ซึ่งมั่งคั่งและมีประชากรน้อย ให้แก่ผู้ตั้งถิ่นฐานชาวต่างประเทศทั้งหมดยกเว้น ยิว²²

2. ขจัดการควบคุมของกิลด์ (guild) และอนุญาตให้ชนทุกชั้นสามารถดำเนินวิสาหกิจอุตสาหกรรมชนิดต่าง ๆ ได้

3. สนับสนุนการค้ากับอังกฤษและประเทศลูกค้าอื่น ๆ

การวางรากฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดในช่วงสมัยนี้ คือการกระจายการลงทุนในดินแดนห่างไกล และทำให้เกิดเมืองใหม่ขึ้นมากมาย ในสมัยนี้ส่งเสริมให้มีการตั้งถิ่นฐานในดินแดนล้ำหลัง เช่นในบริเวณโวลก้า และส่งเสริมให้ชาวต่างประเทศเข้ามาลงทุน ตั้งถิ่นฐานในดินแดนดังกล่าว โดยประกาศยกเว้นภาษีให้ ทำให้มีชาวเยอรมันจำนวนนับพันอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใน

บริเวณดังกล่าว ยิ่งกว่านั้นในสมัยนี้เป็นสมัยที่ดินแดนของรัสเซียได้ขยายออกไปกว้างขวางจนกระทั่งจรดทะเลดำ และรวมเอาไครเมียเข้าไว้ด้วย

อุตสาหกรรม (Industry)

การเติบโตของอุตสาหกรรม จากความพยายามสนับสนุนของพระนางแคเธอรีน ในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 18 การพัฒนาอุตสาหกรรมก้าวหน้าขึ้นทั้งนี้ดูได้จากจำนวนโรงงาน (factory) ที่ถูกตั้งขึ้นในช่วงนี้ ได้เพิ่มจาก 984 โรงงานในปี 1762 เป็น 3,161 ในปี 1796 เพิ่มประมาณ 3 เท่า แต่ลักษณะของการพัฒนาอุตสาหกรรมยังคงเป็นแบบร่วมมือกับรัฐ รัฐเป็นตลาดสำหรับสินค้าที่ผลิตได้ ช่วยเหลือทางด้านเงินทุน และในบางแห่งช่วยเหลือทางด้านแรงงานด้วย รวมทั้งสนับสนุนระบบผูกขาดโดยการตั้งกำแพงภาษี หรือห้ามนำเข้าสินค้าประเภทที่อาจเข้ามาแข่งขันกับสินค้าที่ผลิตได้ในประเทศ

ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาอุตสาหกรรมให้เจริญก้าวหน้า ที่เห็นได้ชัดก็คือ

1. การบุกเบิกดินแดนใหม่ โดยเฉพาะแถบเทือกเขาอูราลส์ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตเหล็ก เหล็กกล้า และทองแดง โดยเฉพาะอุตสาหกรรมเหล็กสามารถผลิตได้เพิ่มขึ้นกว่า 5 เท่าตัวในปี 1800 เมื่อเทียบกับในปี 1750 คือ การผลิตเหล็กได้เพิ่มจำนวนขึ้นจากกว่า 30,000 เมตริกตัน ในปี ค.ศ. 1750 เป็นมากกว่า 160,000 เมตริกตันในปี ค.ศ. 1800 อูราลส์เป็นศูนย์กลางการถลุงแร่ที่สำคัญ ซึ่งมีการใช้ชนเผ่าท้องถิ่นเป็นแรงงานร่วมกับชาวนารัสเซีย 90% ของการผลิตทองแดง และ 65% ของการผลิตเหล็กของประเทศมาจากแหล่งที่อูราลส์ สำหรับอุตสาหกรรมอื่น ๆ ที่พัฒนาในช่วงนี้คือ อุตสาหกรรมสิ่งทอ ซึ่งในระยะแรกเริ่มมีศูนย์กลางอยู่ที่มอสโคว์ ก็ค่อย ๆ ขยายออกไปในเขตอื่น ๆ

2. การขยายตัวของอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วนี้มีความเกี่ยวพันกับการพัฒนาแหล่งใหม่ของแรงงานอุตสาหกรรม คือ

- ก. ประชากรชาวเมือง เพิ่มจาก 328,000 คนในปี 1724 เป็น 1.3 ล้านคนในปี 1796 (Miliukov) แต่จากการศึกษาของ Kashin บอกว่าในปี 1794 ประชากรชาวเมืองมี 2.3 ล้านคน แรงงานจากแหล่งนี้กลายเป็นแรงงานจ้าง (hired workers) และได้ถูกจ้างงานส่วนใหญ่ในอุตสาหกรรมขนาดใหญ่

- ข. แรงงานทาส ซึ่งก็เป็นแรงงานที่ไม่มั่นคงและได้รับค่าแรงต่ำ

กำลังแรงงานทั้งหมดในอุตสาหกรรมจนกระทั่งสิ้นศตวรรษประมาณได้ว่ามีจำนวนจาก 100,000 - 500,000 คน²³ และลักษณะที่สำคัญในช่วงนี้ก็คือ ประการหนึ่งคือ คนงานที่จ้างเข้ามาอีกด้วย ๆ ก่อตัวขึ้นเป็นในรูปของ industrial proletariat

นอกจากนี้ ความก้าวหน้าของอุตสาหกรรมในช่วงนี้ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่พวกขุนนางที่ร่ำรวย ได้รับการกระตุ้นให้เริ่มอุตสาหกรรมแบบระบบแมนเนอร์ขึ้นเพราะมีแรงงานมาก ทั้งนี้เนื่องจากกฤษฎีกาของรัฐ ทำให้เจ้าของไม่ต้องเสียค่าแรงเพราะการใช้แรงงานทาสติดที่ดินในโรงงานแมนเนอร์นี้เป็นหน้าที่ของทาสอยู่แล้วตามพันธะ และวัตถุประสงค์ต่าง ๆ เช่น แอัมพ์ แพลกซ์ ซนส์ตีร์ และหนังสือตีร์ ก็มีอยู่พร้อม ในปี 1773 พวกขุนนางเป็นเจ้าของโรงงาน 66 แห่ง ซึ่งนับได้ราว 20% ของโรงงานของพวกพ่อค้าซึ่งมีอยู่ 328 แห่ง

การผลิตในครัวเรือน (Household production) ส่วนใหญ่ของสินค้าที่ผลิตขึ้นในศตวรรษที่ 18 ได้มาจากครัวเรือนชาวนา ยิ่งกว่าการผลิตในโรงงาน ในบางส่วนของมณฑลทางภาคกลางและภาคเหนือ พวกพ่อค้าผู้ซึ่งไม่สามารถได้รับแรงงานสำหรับกิจการโรงงาน ก็ได้จัดหาวัตถุประสงค์ให้แก่คนงานในบ้าน และเป็นผู้รวบรวมผลผลิตสำเร็จรูปไปขายในตลาด เนื่องจากความกระตือรือร้นของพวกชาวนาที่จะหาเงินรายได้ และสิทธิปลอมของพวกพ่อค้าในการกำหนดราคา โครงการนี้จึงเป็นที่นิยมของทั้ง 2 ฝ่าย และในหมู่บ้านจำนวนมากทุกครอบครัวได้รับการว่าจ้างทำงานเป็นชิ้น (piece-work) ให้แก่พวกพ่อค้าบางคน ด้วยการเริ่มต้นดังกล่าว “อุตสาหกรรมในบ้าน” ได้เจริญก้าวหน้าอย่างขนานใหญ่ในการทำรองเท้าบูต การเขียนรูปบนโลหะหรือไม้ และการผลิตเครื่องถ้วยชามและเครื่องมือ

การเกษตร (Agriculture)

ในสมัยพระนางแคทเธอรีนโดยทั่วไปการเกษตรมีการเปลี่ยนแปลงซ้ำ ๆ ที่ กฤษฎีกาของรัฐและสมาคมเศรษฐกิจเสรี (the Free Economic Society) ได้มีความพยายามทุกวิถีทางที่จะให้การเกษตรก้าวหน้า ตัวอย่างเช่น ได้มีการสนับสนุนให้ปลูกแอปเปิลดิน “earth apples”- หรือมันฝรั่ง แต่ชาวนาก็ยังคงไม่นิยมปลูก เมื่อเปรียบเทียบกับพืชผลใหม่ (new crop) คือ ข้าวสาลี ซึ่งมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วมาก ซึ่งพวกชาวนาอุเครนและชาวนาทางใต้นิยมปลูกเพราะสามารถหาลาได้ เช่นเดียวกับที่ชาวนาแถบจังหวัดบอลติกและทางตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งได้กำไรเพิ่มขึ้นจากการที่ทำการเพาะปลูกแฟลกซ์และป่านป้อ สำหรับกรรมวิธีในการผลิตในหลายจังหวัดยังคงใช้ระบบการเกษตรแบบพิวดีลตั้งเดิมอยู่คือ ระบบการทำนา 3 ทุ่ง ในกรณีของการปรับปรุง